

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 504 (477)

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2018.03.031>**Л.Г. Руденко, С.А. Лісовський, Є.О. Маруняк**

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

УКРАЇНА СУЧАСНА: ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ

Метою досліджень, результати яких викладені в статті, був аналіз складних загроз та викликів, з якими зіштовхувалась Україна за роки незалежності. Акцентовано увагу на тому, що органи виконавчої влади не приділяли уваги вдосконаленню системи менеджменту та осучасненню напрямів дій управлінської системи загалом. Для розуміння процесів, що відбуваються в державі, здійснено аналіз позицій, які займає країна за окремими та інтегральними показниками, що характеризують різні аспекти економічного, соціального розвитку, соціально-демографічної ситуації, характеру взаємодії суспільства і природи. Досліджено динаміку окремих показників-індикаторів за період з часу проголошення незалежності України та виявлено основні фактори та кореневі причини, що зумовили особливості розвитку країни у період, що досліджувався.

Ключові слова: Україна; глобалізація; трансформація; інтеграція до світового співтовариства; індикатори розвитку.

L. Rudenko, S. Lisovskyj, Eu. Maruniak

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

MODERN UKRAINE: CHALLENGES AND THREATS AS DETERMINANTS OF DEVELOPMENT

The purpose of the research, which results are set out in the article, was to analyze the complex threats and challenges that Ukraine faced during the years of independence. The attention is focused on the fact that the executive authorities did not pay attention to improving the management system and modernizing the directions of the actions of the management system as a whole. To understand the processes occurring in the state, the analysis of the positions taken by the country by individual and integral indicators was carried out. These indicators characterize various aspects of economic, social development, social and demographic situation, and the nature of interaction between society and nature. The dynamics of individual indicators for the period since the proclamation of Ukraine's independence was investigated, and the main factors and root causes that determined the features of the country's development during the period were discovered.

Keywords: Ukraine; globalization; transformation; integration into the world community; indicators of development.

Актуальність теми дослідження

Однією з головних причин, що зумовила крах системи соціалізму, став її програш країнам з розвинутою ринковою економікою у ефективності господарювання, використанні природних ресурсів, продуктивності праці тощо. З перших років незалежності в Україні мало місце надмірне очікування швидкого переходу від непереможної системи планового господарства до ринку, за допомогою якого можна буде швидко вирішити всі проблеми. Україну порівнювали з Францією й очікували, що в найближчому майбутньому наша країна перевищить основні макроекономічні її показники. У державних стратегічних документах ставилася мета про перспективи України як високорозвиненої, соціальної за своєю суттю, демократичної, правової держави, її інтегрован-

ня у світовий економічний процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатною вирішувати найскладніші завдання свого розвитку¹ Ця і багато інших Стратегій, Програм уряду, Послань Президента до Верховної Ради України не містили напрямів вдосконалення системи менеджменту, який мав би бути одним із основних у таких важливих документах щодо розвитку нової держави.

Трансформація національної економіки, що її разом з іншими державами Центральної та Східної Європи розпочала на межі 90-х рр. минулого століття Україна, виявилася для неї набагато

¹Наприклад, Указ Президента України «Про Стратегію економічного і соціального розвитку України (2004-2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції» (на цей час втратив чинність)

складнішим та болючішим процесом, ніж це уявлялося на початку перехідного періоду. Викликано це принциповою новизною процесу трансформації економіки постсоціалістичних країн, що відбувається фактично вперше в історії, і відсутністю усталеної загальнотеоретичної наукової бази та спеціалізованих по окремих напрямках теоретичних розробок.

Процес реформування економіки нашої країни протягом 1990-х рр., що розпочався в умовах глибокої системної кризи, відсутність на цьому етапі належної уваги до державного регулювання процесами економічного розвитку, недостатня послідовність та обґрунтованість при виборі підходів до регулювання зазначеними процесами посилили гостроту старих та породили низку нових проблем розвитку країни, ефективного використання природної бази розвитку. За роки, що минули, Україна втратила попередні, досить високі позиції по багатьох параметрах розвитку.

Усвідомлення та аналіз причин, що зумовили зазначені негативні процеси, необхідні для обґрунтування рекомендацій щодо зміни ситуації на краще, переходу України до поступальної й випереджаючої динаміки розвитку.

Стан вивчення питання

Вивченням питань трансформаційних процесів, що відбуваються у постсоціалістичних країнах, на сьогодні займається чимало міжнародних установ і організацій, наукових інституцій, широкий загал дослідників у багатьох країнах світу, що відносяться до різних галузей наукового знання.

Однак, складність самої проблеми та її новизна об'єктивно зумовлюють потребу постійного удосконалення теоретико-методологічної бази досліджень, обґрунтування найбільш репрезентативних та коректних індикаторів, що дало б змогу виявити глибинні процеси, притаманні постсоціалістичним країнам, обґрунтувати прогнози і опрацювати плани і стратегії їх подальшого розвитку. На нашу думку, важлива роль у таких дослідженнях належить географії.

Виклад основного матеріалу

Здобуття незалежності Україною поставило перед нею значну кількість викликів щодо пошуку свого місця як нового суб'єкта світового співтовариства, подолання пострадянського спадку, багато складових якого серйозно гальмують поступальний розвиток країни.

Серед них слід назвати:

1. Ресурсоємність економіки і власне способу життя українців. Темпи переорієнтації тут є надзвичайно низькими. Заощадження, вторинне використання, ревіталізація все ще залишаються предметом розмов про новаторство, замість стати повсякденною практикою. Розрив цієї реальності зі зростаючими на Заході концептами зеленої та циркулярної економіки величезний. Зокрема, частка енергії з відновлюваних джерел в Україні становить тільки 4,14% від кінцевого енергоспоживання, коли в світі цей показник сягає 18,5% [1].

2. Як один з очевидних наслідків попередньої тези – деградація навколишнього середовища.

Непродумані дії людини в процесі ресурсокористування в Україні, як і в інших державах світу, призвели до загальновідомих негативних наслідків, що проявились у стані компонентів природи: зміні їх екологічних природних властивостей, збідненні видового складу флори і фауни та порушенні функціонування природних екосистем, скороченні площ з високим рівнем ландшафтного і біотичного різноманіття, зменшенні запасів корисних копалин, водних і лісових ресурсів, деградації земель, забрудненні атмосферного повітря, екологічних кризах.

В результаті інтенсивного природокористування в Україні всі вищеназвані наслідки, без сумніву, знайшли свій прояв на теренах держави [2, 3], що значною мірою пов'язано з проблемами законодавчої діяльності, управління розвитком регіонів, екологічної свідомості, відсутністю наскрізного міжсекторального підходу у регулюванні економічних та соціальних процесів.

Інтенсивне використання території сучасної України призвело до докорінної зміни природних ландшафтів. Тільки на незначній території лісових ділянок та вододілів збереглися мало змінені ландшафти [3].

У зв'язку з особливостями історично сформованого характеру природокористування природно-ресурсний потенціал України зазнав значних втрат. Так, природні степові екосистеми практично зникли з території України внаслідок інтенсивного розвитку сільського господарства (раніше степовий біом займав близько 40% території держави). Площа водно-болотних угідь скорочується за рахунок осушення, деградації під впливом господарської діяльності людини. Половина лісових екосистем є штучними. Збереженню екосистем загрожують наслідки нераціональної

практики сільського господарства, незбалансоване ведення господарської діяльності та незаконне використання біоти в басейнах водойм, недотримання обмежень діяльності в прибережних захисних смугах та водоохоронних зонах.

Загалом природокористування в Україні впродовж практично всього ХХ ст. розвивалося на основі домінування ресурсовитратних, природовиснажливих, екстенсивних підходів [3].

У першій половині 90-х років, з початку становлення України як незалежної держави, національна економіка залишалася найбільш природоємною в світі, а територія країни перебувала під потужним антропогенним впливом. Всі компоненти навколишнього середовища зазнали деградації та руйнування внаслідок одночасного впливу ресурсоємної промисловості, екстенсивного сільського господарства, транспорту, будівництва, комунального господарства, життєдіяльності населення. Величезні масштаби експлуатації ПРП не стали фундаментом економічного процвітання держави. Навпаки, в національному господарському комплексі дедалі більше відчувалися тенденції до стагнації. Рівень виробництва ВВП в розрахунку на 1 мешканця в два рази поступався світовому і більш ніж у 5 разів – рівню країн з розвинутою ринковою економікою. Виробництво ВВП в розрахунку на одиницю території також поступалося світовому, було в 11 разів менше ніж у країнах ЄС.

Енергоємність ВВП України в 2,6 рази перевищує середньосвітові показники. Показник розораності території України (понад 50%) в 5 разів перевищує середньосвітовий, проте ефективність використання земель є надзвичайно низькою. Рівень водоемності національної економіки значно перевищує середньосвітовий. Близько 15% території України з населенням понад 10 млн осіб перебуває в критичному екологічному стані [4].

3. Технологічна застарілість, зношеність основних фондів. Відома проблема нині отримує більше можливостей на вирішення, зокрема у зв'язку з військовими технологіями. Крім того, поліпшення можна очікувати у разі адекватної підтримки науково-технічної сфери, регулювання патентно-ліцензійної діяльності. Успішні старт-апи, анонсовані в останні роки, це підтверджують.

4. Інституційна відсталість. Те, що зараз лише декларується в Україні, як *must have* державного управління – відповідальність чиновників, залучення стейкхолдерів, зв'язки з наукою, прозорість

рішень, мультирівневість управління на принципах «згори-донизу» та «знизу-нагору» – вже десятки років є робочою моделлю у розвиненому світі (а, отже, це умови ведення бізнесу, інвестиційної діяльності тощо). Відповідно, в Україні існують суттєві перешкоди щодо інституційної інтеграції – виконання міжнародних зобов'язань, адаптації положень підписаних конвенцій та угод [3]. Зрештою, проблемним є перехід у практичну площину, забезпечення міжвідомчої координації, якості програм, планів, стратегій. А найголовніше – хоча б часткова їх імплементація.

5. Ментальність українського населення, спотворена під тиском тоталітарної системи, також залишається очевидним дестимулятором розвитку. Руйнування системи морально-етичних цінностей, що ґрунтувалась на релігії, звичаях, обрядовості, буття українських селян та містян, призвело до активізації цілої низки ганебних суспільних явищ та зниження якості людського капіталу. Безумовно, тут спостерігаються суттєві регіональні, локальні, індивідуальні відмінності. Але загальний тренд щодо зростання самоорганізації, формування національної ідентичності, розбудови громадянського суспільства викристалізувався лише в ході Помаранчевої революції (2004-2005 роки) та Революції гідності (2013-2014 роки), частково зумовлений зростанням нового покоління, народженого у новій реальності.

Як наслідок згаданого вище, конкурентоспроможність України не могла бути високою, адже так звані капіталістичні країни вже століття тому розбудували своє суспільство на основі індивідуалізму, креативності, споживач-орієнтованих підходів, а згодом – екологічності.

На тлі внутрішніх суперечностей та проблем вплив геополітичних та гео економічних викликів є ще гострішим. Підтвердженням цього є агресія Росії: анексія нею АР Крим та війна на Донбасі. Звичайно, це проблема окремого дослідження, але економічні втрати України відомі [5]. Наголосимо тільки на проблемі витоків надзвичайних ситуацій. До 2014 р. в Донбаському регіоні було зареєстровано понад 4000 тис. потенційно небезпечних об'єктів. Це зумовлено концентрацією промислових об'єктів та зношеністю основних засобів виробництва, накопиченням відходів виробництва (токсичні промислові відходи, непридатні до використання отрутохімікати, зберігання боєприпасів тощо). Понад 2000 об'єктів мали значно підвищений статус небезпеки (пожежної,

радіаційної, хімічної, гідродинамічної тощо). На непідконтрольній території та у «сірій» зоні під час збройних конфліктів відбуваються зупинки, порушення режимів роботи промислових підприємств, технічної інфраструктури, різні типи пожеж, що значно підвищує екологічні ризики. Із 305 об'єктів ПЗФ майже половина знаходяться в зоні бойових дій. Тут часто виникають пожежі, пошкодження внаслідок бойових дій, будівництва фортифікаційних споруд, незаконного використання різних видів ресурсів тощо. Це призводить до знищення флори і фауни не лише в межах об'єктів ПЗФ, а на всій території.

Підлягають, після повернення окупованих територій під управління держави, оцінюванню наслідки затоплення шахт, руйнування очисних споруд, складів, де зберігались речовини різних класів небезпеки, забруднення поверхневих та підземних вод, атмосферного повітря тощо.

Бачення розвитку пострадянського простору та інших, більш-менш вразливих регіонів російськими елітами є відомим. На жаль, тривалий час це бачення визнавалось і західними політиками. Отже, процес інтеграції України за європейським сценарієм постійно гальмувався. Зважаючи на тривалу відсутність «націоцентричної» політики², альтернативою стала занадто виражена присутність російських впливів в усіх сферах суспільного життя – політиці, економіці, культурі. Спрямованість цих впливів аж ніяк не сприяла національному відродженню, а зрештою переросла у військову агресію.

Слід відмітити, що небажання Заходу брати відповідальність за Україну аж ніяк не виключало його інтерес до певних секторів національної економіки, переважно ресурсорієнтованих. Цей підприємницький інтерес, можливо рятівний на сьогодні, водночас закладає проблеми (без інноваційної складової) на майбутнє.

Нині відомо про різний ступінь впливу держав на глобальний економічний розвиток (рис. 1).

Для розуміння того, що являє собою сьогодні сучасна Україна та її місце у світовому розвитку, крім викладеного вище, проаналізуємо її рейтинги, які загальновідомі у суспільстві. До них слід ставитись із певною корекцією та уточненнями, але загальний тренд розвитку держав проглядається чітко.

²Жодним чином не йдеться про ізоляціонізм чи ідеї панівної нації.

Після здобуття незалежності Україна тривалий час залишалася на роздоріжжі вибору мети соціально-економічного розвитку, вибору вектора зовнішніх інтеграційних зв'язків, цивілізаційної ідентичності тощо, що відчутно гальмувало поступальний рух країни, та значною мірою зумовило її відставання від країн-сусідів.

За роки, що пройшли з початку незалежності, Україна перемістилася з 55 на 120 місце серед країн і територій світу за значенням показника ВВП на одну особу (рис. 2). Країна, відповідно, мала одні з найгірших показників динаміки абсолютних показників ВВП у світі. Як результат, Україна сьогодні за обсягом ВВП посідає 51 місце в світі (таблиця 1).

За роки незалежності відбулися значні зміни у показниках, що характеризують чисельність, природний рух та інші основні параметри населення України (таблиця 2).

Як видно з таблиці 2, за минулі 25 років в Україні відчутно збільшилися показники смертності населення, зменшилися показники народжуваності. Відповідно, за першими наша країна посідає 5 місце в світі, а за другими -189. Також, одним із найнижчих у світі є значення сумарного коефіцієнта народжуваності, які теж знизилися впродовж останньої чверті століття. Внаслідок цього, без відчутного впливу механічного руху, чисельність населення України скоротилась з майже 52 до 44 млн осіб. У 2017 р. за чисельністю населення країна була вже на 32 місці серед країн і територій світу.

З позитивних тенденцій в демографічних показниках можна назвати скорочення рівня смертності немовлят. Україна також має низький відносно середньосвітових значень рівень материнської смертності, певне збільшення очікуваної тривалості життя при народженні, які в Україні є дещо кращими за середньосвітові (рис. 4). Однак за значеннями цих показників Україна значно поступається розвинутих країнам Заходу.

Серйозною проблемою для країни є те, що середній вік українців більш ніж на третину перевищує вік пересічного мешканця Землі. Населення України старіє. Це призводить до збільшення демографічного навантаження, серйозних проблем із забезпеченням фінансового наповнення витрат на пенсії. Відповідно, ще одним із негативних трендів є зменшення абсолютної чисельності трудових ресурсів країни з 25,28 млн осіб у 1993 р. до 18 млн у 2017 р.

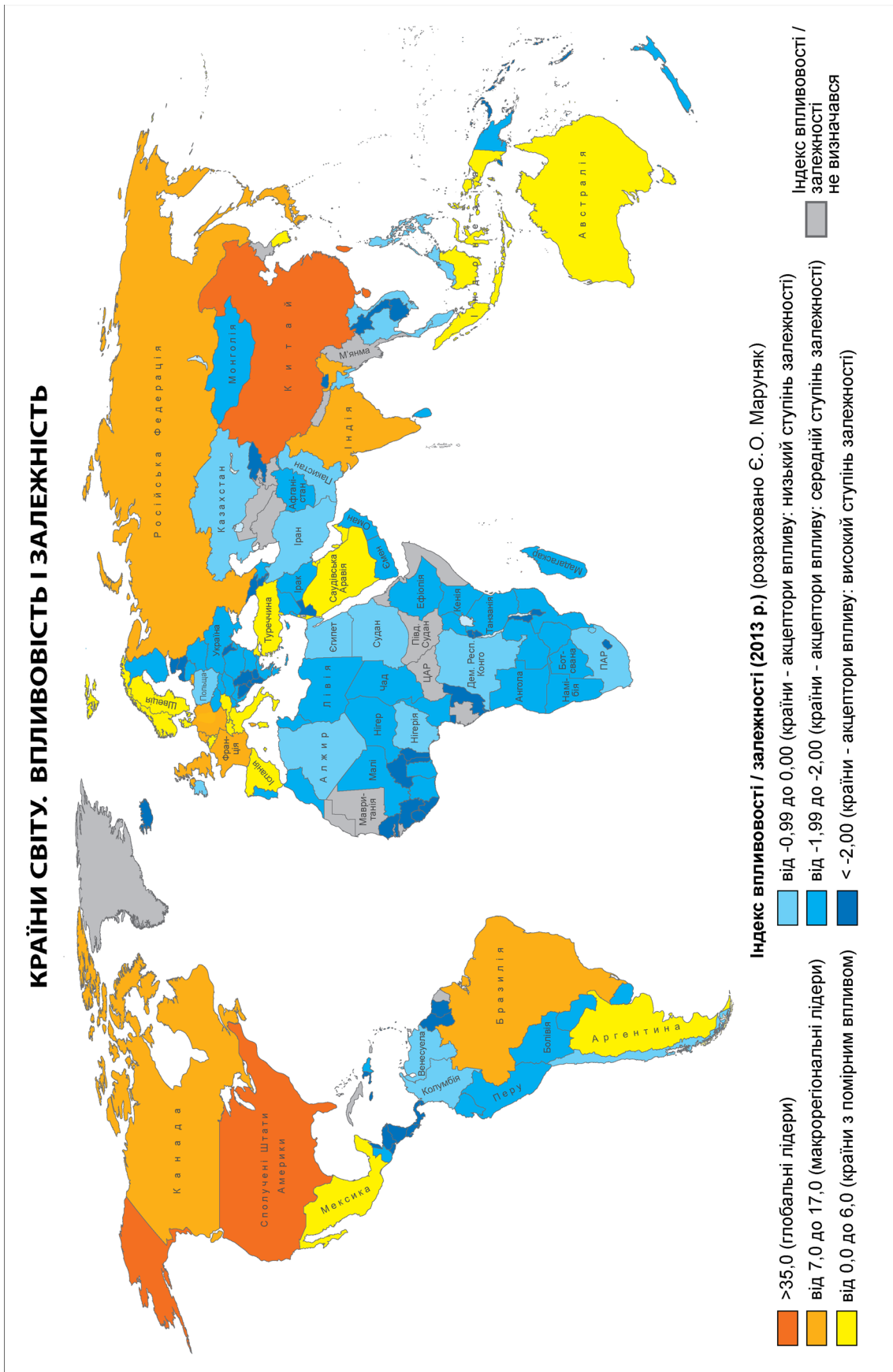

Рис. 1. Індекс впливу країн світу

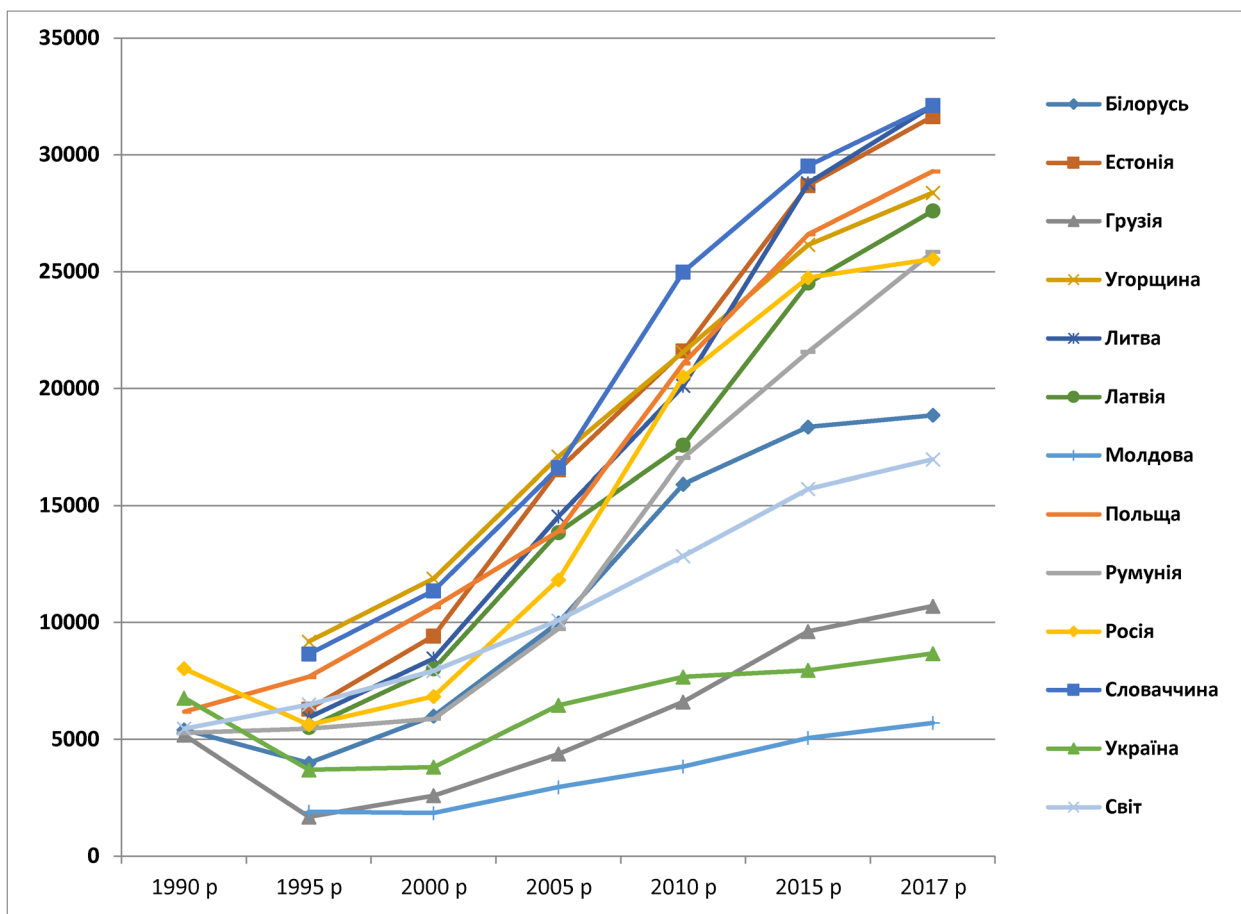

Рис. 2. Динаміка ВВП у розрахунку дол. США на одну особу (з урахуванням ПКС, за даними Світового Банку) в Україні, країнах-сусідах та світі, 1990-2017 рр. Побудовано за [1]

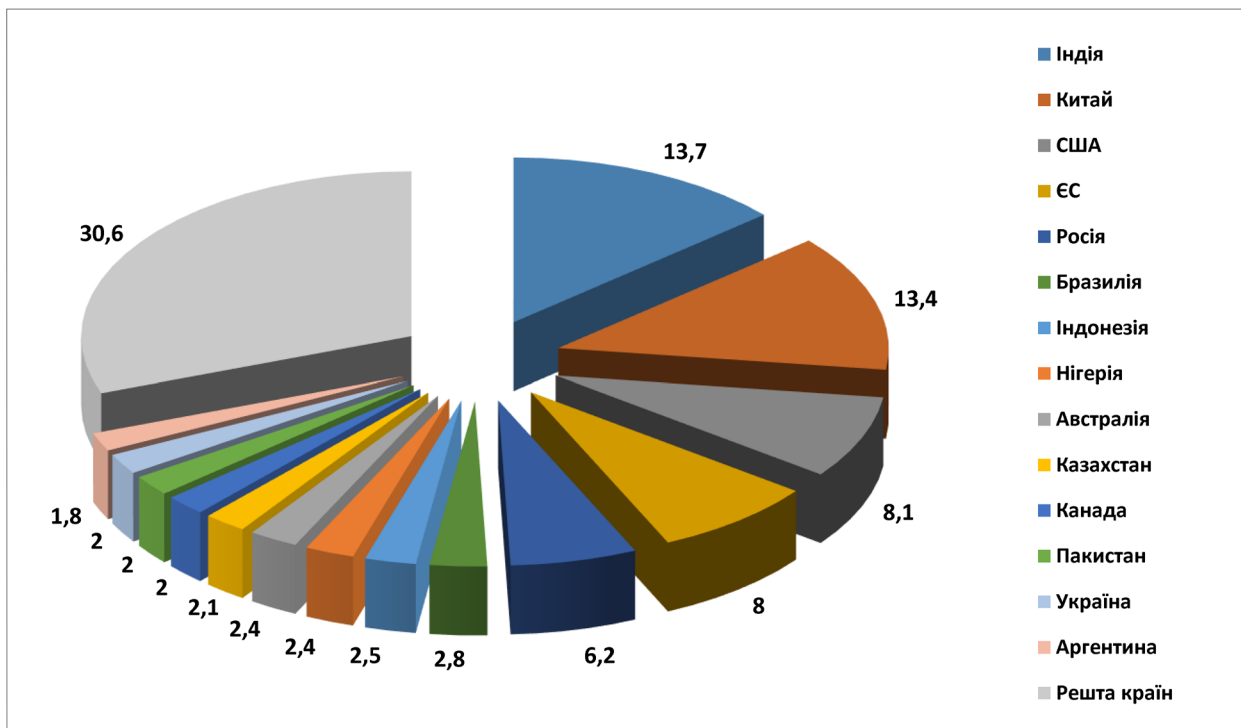

Рис. 3. Частка окремих країн у посівах зернових, 2016 р. Побудовано за [1]

Таблиця 1.

Україна і світ. Основні характеристики, 2017 р.

Індикатор	Україна	Світ	Україна у порівнянні з середнім світовим показником, %	Місце за рейтингом
Площа	603550 км ²	148,94 млн км ²	0,41	47
Населення	44 033 874 особи (оцінка)	7 405 107 650 осіб (оцінка)	0,59	32
ВВП (за купівельною спроможністю)	366,4 млрд дол. США (оцінка)	127,0 трлн дол. США (оцінка)	0,29	51

Складено за [1, 6]

Таблиця 2.

Україна, основні показники, що характеризують динаміку, стан населення та місце за ними країни в світі

Індикатор/одиниця виміру	1990-1993	2015-2017	Місце за рейтингом, 2015-2017
Індекс людського розвитку	0,706 (1990)	0,743 (2015)	84
Чисельність населення, осіб	51821300	44033874	32
Рівень смертності, на 1000 осіб	12,53	14,4	5
Середній вік, років	-	40,6	48
Очікувана тривалість життя при народженні, років	69,87	72,1	150
Народжуваність, на 1000 осіб	12,38	10,3	189
Приріст населення, %	-	-0,41	220
Витрати на охорону здоров'я, % ВВП	-	7,1	78
Померлі (ВІЛ/СНІД), осіб	-	8500	22
Населення з ВІЛ/СНІД, осіб	-	240000	23
Поширеність ВІЛ/СНІД серед дорослих, %	-	0,9	46
Ожиріння, поширеність серед дорослих, %	-	24,1	61
Материнська смертність, на 100000 осіб	-	24	125
Коефіцієнт народжуваності, дітей на 1 жінку	1,82	1,54	191
Рівень дитячої смертності, на 1000 осіб	16,6	7,8	158
Безробіття серед молоді (15-24), %	-	22,4	56
Витрати на освіту, % ВВП	-	5,9	35

Складено за [6, 7]

Нині в Україні існує потужна зовнішня міграція, точні масштаби якої не обчислено, що створює серйозний дефіцит робочої сили на внутрішньому ринку, наслідки якого проявляються дедалі більше.

Погіршилося місце України й за значенням індексу людського розвитку, країна відстає у темпах розвитку від більшості пострадянських та постсоціалістичних країн. Окремі позитивні зрушення мають місце тільки починаючи з 2016 р.

Головною причиною цього є відставання Украї-

ни практично в усіх показниках, що визначають конкурентоспроможність країн на світовій гео-економічній арені.

Значення Індексу глобальної конкурентоспроможності розраховує Світовий Економічний Форум за 12 категоріями (інституційне середовище, інфраструктура, макроекономічне середовище, охорона здоров'я та початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність ринку товарів, ефективність ринку праці, розвиток фінансового ринку, технологічна готовність, розмір

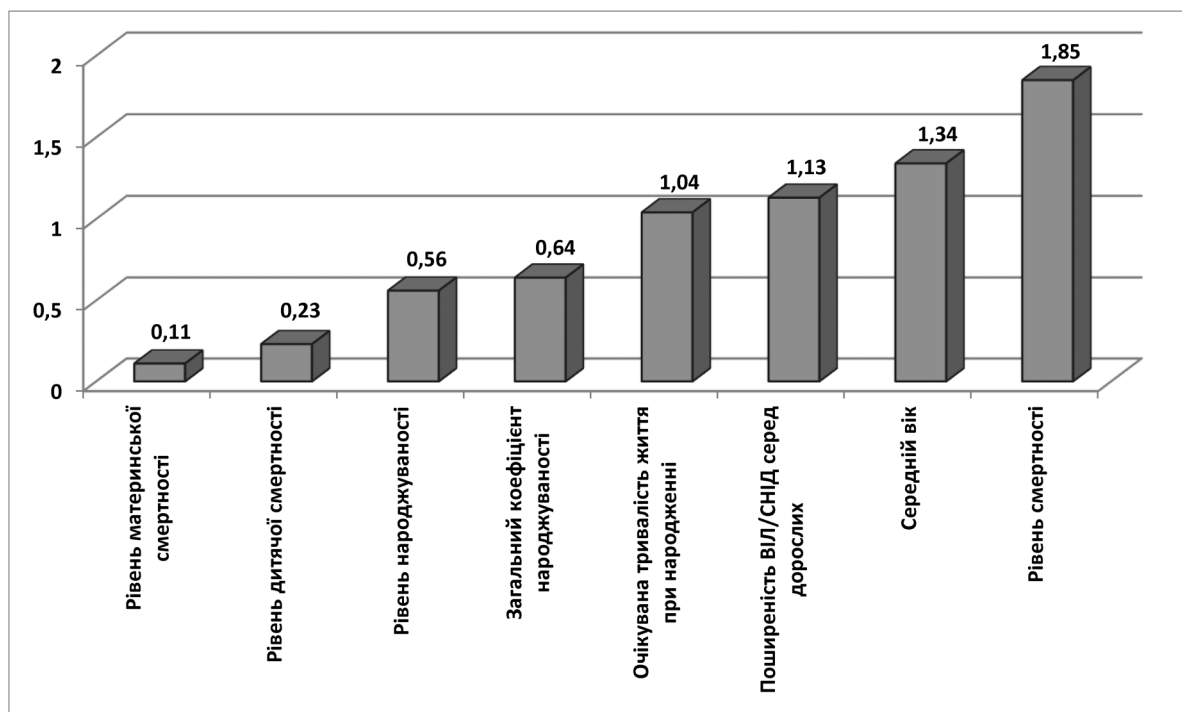

Рис. 4. Україна, світ, порівняння окремих демографічних і соціально-демографічних показників населення, 2017 р. Побудовано за [6]

ринку, досвід ведення бізнесу, інновації), об'єднаними за трьома субіндексами (основні вимоги, посилення ефективності, фактори інновацій та досвіду) [8]. За цим індексом Україна посідала в 2015 р. 81 місце з 137 країн, охоплених розрахунками. Головні проблемні фактори, які утруднюють ведення бізнесу в Україні, наведено на **рис.5**.

Найнижчі загальні позиції Україна має в категоріях макроекономічне середовище (121 місце в світі) та розвиток фінансового ринку (120 місце); в категорії інституційне середовище за 16 показниками з 21 – 118 місце. В категорії інфраструктура можна відзначити вкрай низьку якість українських автошляхів (130 позиція в світі з 137). Найкращу позицію (35) Україна посідає в категорії вища освіта і професійна підготовка. Одним із практичних підтверджень цього є високий попит на висококваліфіковані кадри з України, зокрема, представників сфери інформаційних технологій.

Низький рівень конкурентоспроможності економіки України протягом значного періоду мав серйозні наслідки. Насамперед йдеться про негативні зміни в структурі виробництва, в якій збільшилась частка природоємних галузей. Зокрема, понад 2/3 загального обсягу реалізованої промислової продукції країни припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали та енерге-

тичні ресурси. Така спрямованість промислового виробництва сформувалася в процесі ринкової адаптації промислових підприємств під домінуючим впливом зовнішнього фактора – сприятливої світової кон'юнктури на базові низькотехнологічні сировинні категорії товарного експорту України. Внаслідок цього рівень природоємності економіки України значно перевищує середньосвітові показники (**рис. 6**).

Зазначена ситуація законсервувала неефективну структурну деформацію промисловості без відповідної уваги до переробних галузей. Водночас, відсутність або неефективна бюджетна підтримка високотехнологічних галузей промисловості призвели до зменшення у структурі випуску частки продукції, орієнтованої на внутрішній ринок. Іншою негативною тенденцією стали низькі темпи модернізації виробництва, відсоток зносу основних засобів в Україні після 1990 р. неухильно зростає (йдеться про істотну зношеність засобів виробництва, об'єктів шляхового господарства та рухомого складу на транспорті, основних засобів мереж електропостачання, об'єктів інфраструктури оброблення відходів, водопостачання та водовідведення) [4]. Це створює не тільки техногенну, але й соціальну небезпеку.

Одним із індикаторів проблем в економічній сфері є показник зовнішнього боргу, який збіль-

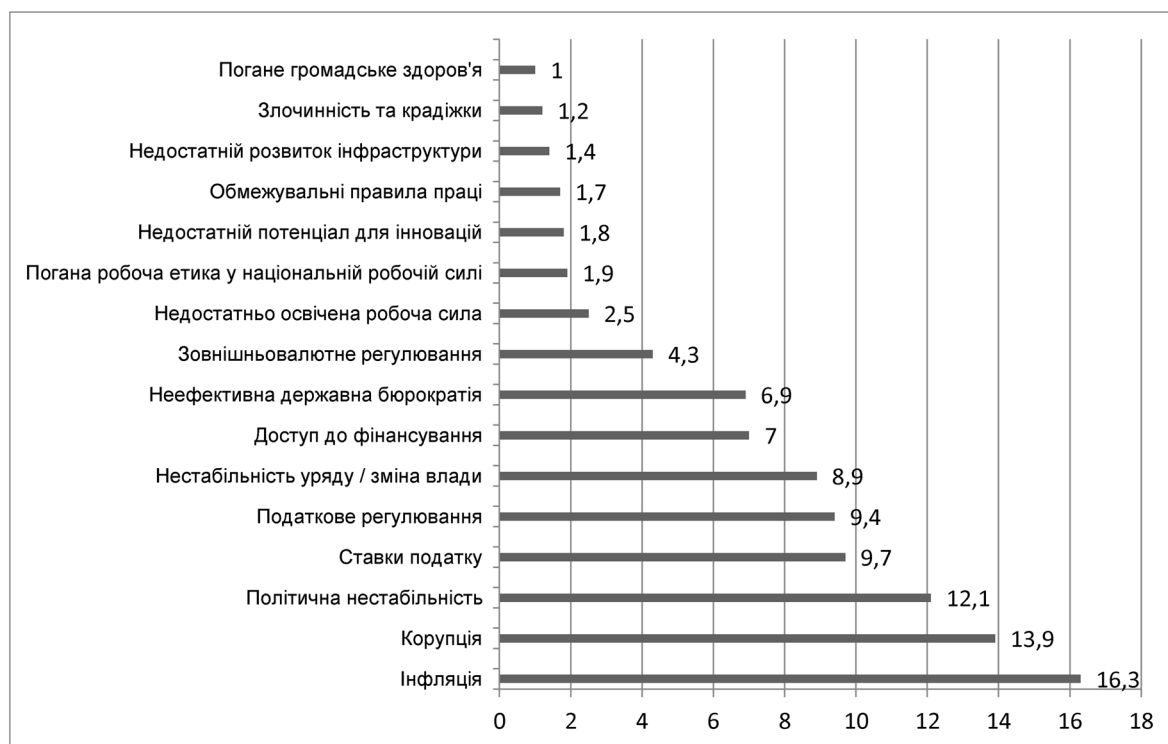

Рис. 5. Україна, найбільші перешкоди для ведення бізнесу. Побудовано за [8]

шувався практично впродовж усіх років незалежності, і тільки з 2014 р. має тенденцію до зменшення (рис. 7).

Неоднзначна ситуація склалася в сільському господарстві України. З одного боку, можна відзначити позитивну динаміку нарощування показників врожайності сільськогосподарських культур, зокрема зернових.

Україна нарешті змогла вийти на вищі від середньосвітових показників сільськогосподарських культур. Країна змогла наростити обсяги експорту сільськогосподарської продукції. Однак, при цьому в структурі посівів в Україні значно збільшилась частка ґрунтовиснажливих культур, що в довгостроковій перспективі неминуче призведе до негативних екологічних наслідків. Також слід відзначити, що загальний рівень ефективності використання сільськогосподарських угідь в Україні залишається невисоким (рис. 8).

В результаті зазнала істотних деформацій структура земельного фонду України (щодо розподілу земельних угідь держави за окремими категоріями). Надмірно високою й досі є частка сільськогосподарських угідь із екстремальними значеннями частки ріллі. Основними еколого-економічними проблемами, зумовленими особливостями такої структури для України, є: загаль-

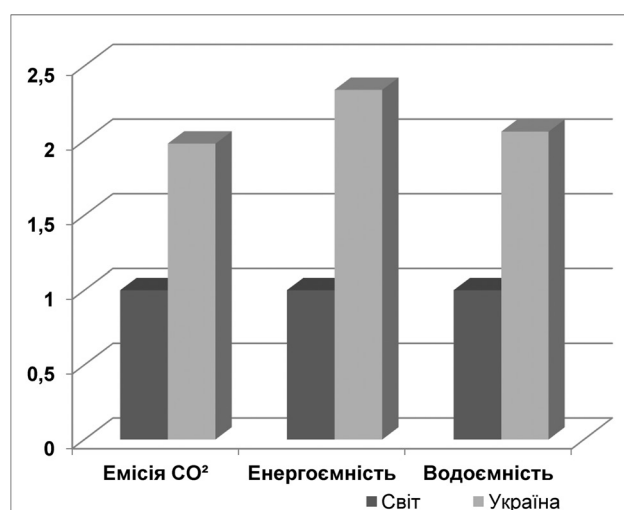

Рис. 6. Україна і світ. Співвідношення індексів природоємності. Розраховано і побудовано за [1]

ний високий ступінь антропогенної змінності; надвисокий рівень сільськогосподарської освоєності, насамперед – розораності; зумовлене цим порушення пропорцій у співвідношенні ріллі, луків та лісових площ.

При незначній частці території в світовому масштабі, Україна має досить високу частку в структурі посівів окремих культур, зокрема зернових (рис. 3).

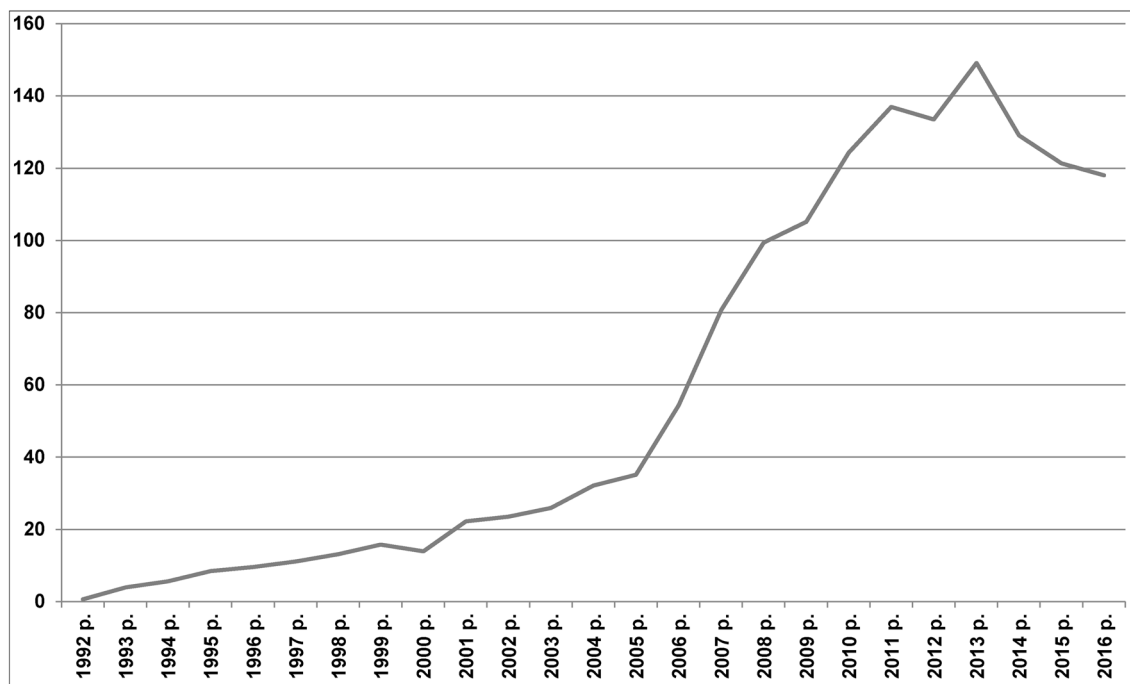

Рис. 7. Україна. Накопичений зовнішній борг, загалом (непогашена заборгованість, дол. США відповідно до курсу у певний період). Побудовано за [6]

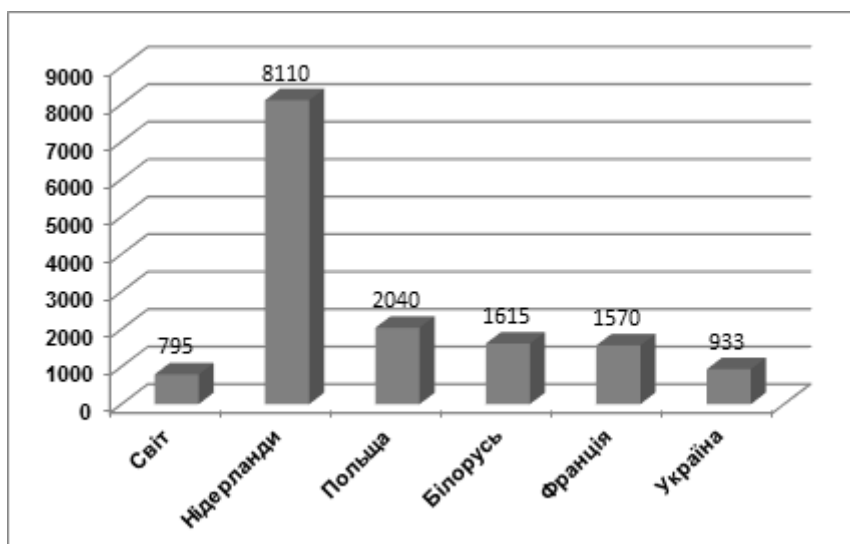

Рис. 8. Україна, світ, окремі країни. Виробництво сільськогосподарської продукції на одиницю сільськогосподарських земель, дол./га, 2014 р. Побудовано за [1, 6]

Слід зазначити, що початок нового тисячоліття та розширення міжнародної співпраці прямо чи опосередковано ознаменували своєрідний рейтинговий бум щодо оцінки найрізноманітніших видів та аспектів людської діяльності, зокрема рейтингових позицій окремих країн. Широким, відповідно, є і спектр їх розробників (міжнародні організації, консалтингові фірми, наукові установи, засоби масової інформації) та методич-

слугувати основою для оцінки позицій окремих країн за певними параметрами розвитку чи стану окремих параметрів.

Зокрема, одним із таких, що викликає стосовно України неоднозначні реакції, є Індекс безпеки (Global-Peace-Index) [9]. За його значеннями Україна в 2018 р. займала одну з найгірших позицій у світовому рейтингу і перебувала серед країн, що мають на своїй території криваві збройні

них підходів. У кінцевому підсумку різною є і якість оцінок, об'єднаних загальними термінами «рейтинг» та «індекс».

Більшість оцінок виконується на макrorівні, вони спрямовані на виявлення потенціалу країни серед групи інших/всіх країн світу. Лише деякі з них адаптовані до національних умов і міжрегіональних зіставлень.

Виходячи з цього, слід досить критично ставитись до практичного використання зазначених індексів, однак загалом вони можуть

конфлікти, нестійку внутрішню суспільно-політичну ситуацію, проводять агресивну зовнішню політику. Серед цих країн знаходилась і Росія, дії якої власне і стали головним чинником, що зумовив зазначену ситуацію (таблиця 3).

Аналізуючи окремі індекси, у яких визначається оцінка ступеня привабливості України з різних позицій (рейтинг привабливості міст як туристичних дестинацій, рейтинг вищих навчальних закладів тощо), можна зазначити, що наша країна посідає у багатьох випадках необ'єктивно низькі позиції.

Це свідчить про особливо актуальну потребу просувати бренди України у широкому значенні цього поняття за кордоном та підвищити спроможність і відповідальність українських засобів масової інформації у їх формуванні.

Слід зазначити, що в багатьох випадках низькі рейтинги України формуються без зовнішнього втручання і мають внутрішню генезу. До числа таких, значення і динаміка якого можуть мати надзвичайно негативні довготривалі наслідки, можна віднести, зокрема, показник витрат, які держава виділяє на розвиток науки, проведення наукових розробок.

У сучасному світі держави, політика яких спрямована на високі темпи розвитку, відповідний рівень конкурентоспроможності, забезпечення належних позицій серед інших членів світового співтовариства, відповідно інвестують розвиток науки. В Україні, навпаки, впродовж усього періоду незалежності спостерігалось постійне зниження витрат на наукові дослідження та розробки (рис. 9).

Внаслідок цього наша країна постійно втрачала позиції у світовому рейтингу за часткою таких витрат як відсоток від ВВП на дослідження та розробки (45 місце; в 3,5 рази нижче середньо-світового рівня). З країни емігрувала значна кількість вчених, насамперед молодих дослідників, які знайшли за кордоном кращі можливості для реалізації свого потенціалу.

В останні роки спостерігається тенденція до масової міграції за кордон найбільш активної та кваліфікованої частини трудових ресурсів України.

Загалом, період після здобуття незалежності можна оцінювати неоднозначно. На нашу думку, одним із його підсумків може бути теза про недостатню реалізацію потенціалу розвитку, який мала країна на старті незалежності.

Таблиця 3.

Країни, що мають найгірші показники індексу безпеки у світі, 2018 р.

Країна	Значення індексу	Місце у рейтингу
Північна Корея	2,95	150
Пакистан	3,079	151
Україна	3,113	152
Судан	3,155	153
Росія	3,16	154
ЦАР	3,236	155
Демократична Республіка Конго	3,251	156
Лівія	3,262	157
Ємен	3,305	158
Сомалі	3,367	159
Ірак	3,425	160
Південний Судан	3,508	161
Афганістан	3,585	162
Сирія	3,6	163

Складено за [1]

Висновки

Спираючись на відомі аналізи щодо стану розвитку України та власні дослідження, можна зазначити, що Україна знаходиться перед значними викликами і загрозами, які зумовлені низкою суб'єктивних і об'єктивних причин внутрішнього та зовнішнього походження. Це певною мірою відображають і рейтинги України у світовому розвитку

Маючи значний, різноманітний і потужний потенціал розвитку, Україна вкрай неефективно забезпечує його освоєння і використання. В результаті цього країна відстає в темпах свого розвитку, втрачає конкурентні позиції у глобалізованому світовому господарстві. Це створює серйозні загрози національній безпеці держави у всіх сферах.

Можна відзначити неефективну реалізацію потенціалу розвитку щодо всіх його складових компонентів. Насамперед можна зазначити неефективне використання головного багатства країни – людського потенціалу. Внаслідок цього держава втрачає висококваліфіковані трудові ресурси, які залишають країну і забезпечують розвиток інших країн, де можуть краще реалізувати себе і свої можливості.

Україна втрачає позиції в науковій сфері і нау-

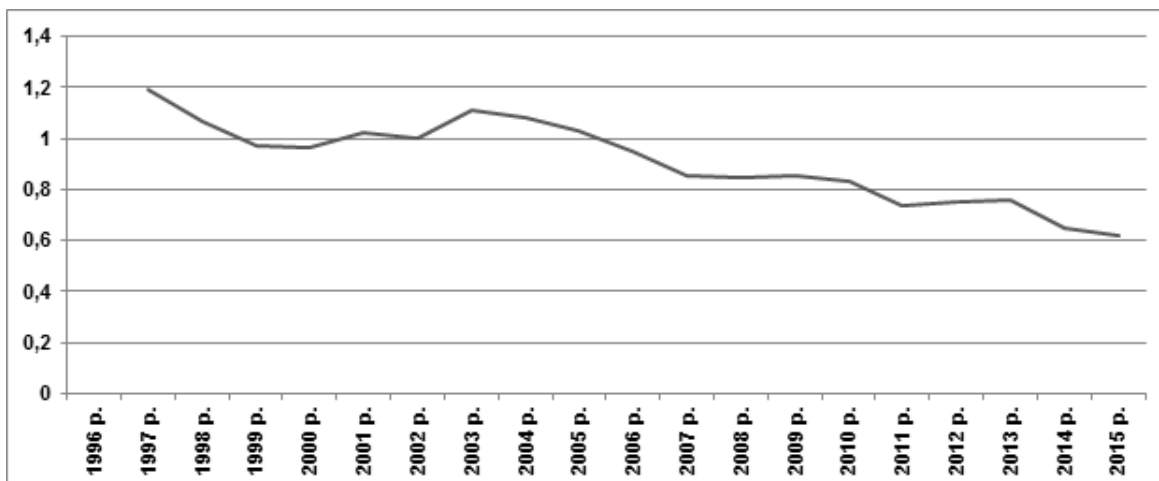

Рис. 9. Україна. Витрати на дослідження та розробки (% ВВП).
Побудовано за [1]

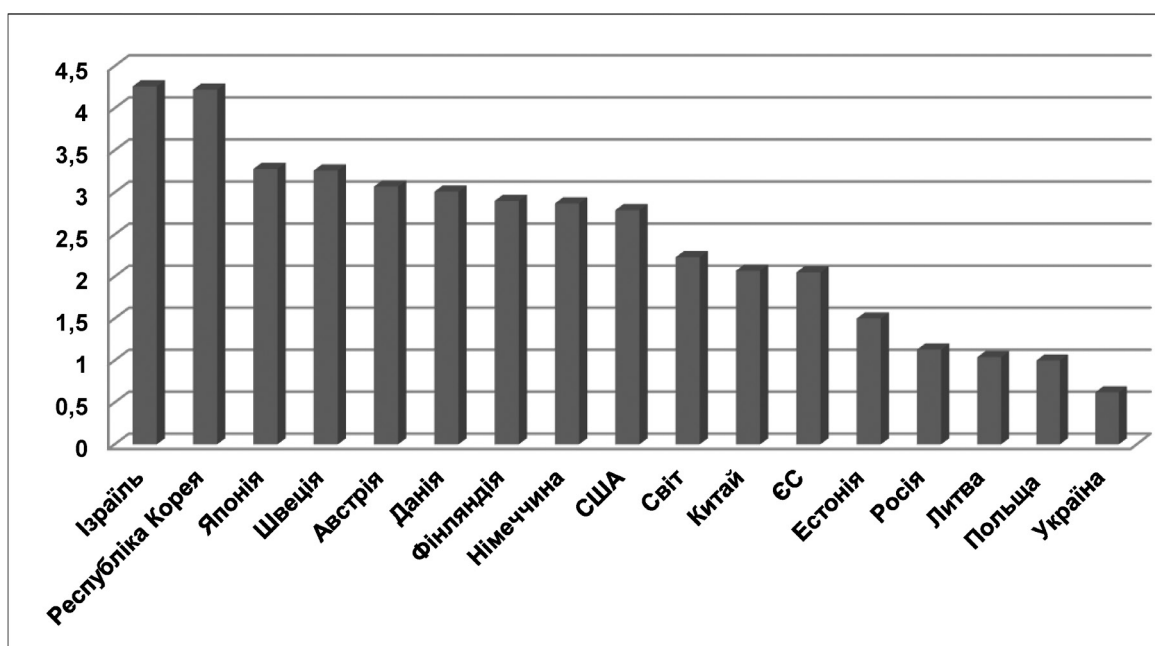

Рис. 10. Україна, світ, окремі країни та групи країн. Витрати на дослідження та розробки (% ВВП), 2015 р.
Побудовано за [1]

ково-технічний потенціал та можливості його подальшого розвитку при існуючій практиці ставлення правлячих «еліт» до науки, інновацій та їх значення у забезпеченні розвитку держави.

Значні проблеми країни пов'язані з неефективною діяльністю державних органів, її інститутів

у сфері інформаційної безпеки, протидії ворожим інформаційним кампаніям, у забезпеченні формування позитивного іміджу країни на міжнародній арені, забезпечення дієвих і ефективних маркетингових зусиль з просування продукції українських фірм на міжнародні ринки.

Однією з головних проблем є вкрай неефективне використання природно-ресурсного потенціалу розвитку країни.

Однак, найбільш вагомою причиною труднощів розвитку України з початку незалежності є провали в практиці управління. Вони зумовлені, в свою чергу, недостатнім рівнем професійності значної кількості високопосадових осіб, їх низькою вмотивованістю щодо першочергового дотримання державних інтересів, корупцією, швидкоплинністю кадрів у органах державного управління усіх рівнів.

Українські та зарубіжні експерти єдині в оцінюванні стану промислових підприємств держави. За продуктивністю вони поступаються зарубіжним в десятки разів, мають значно вищу собівартість продукції. Лише близько 4-5% підприємств спроможні конкурувати в глобалізованій економіці. Україна сьогодні характеризується як держава з надзвичайно низькою якістю управління, практично за усіма її ланками. Відмітимо, що багато проблем щодо стану економіки і суспільства є результатом недосконалості системи управління і низького рівня менеджменту в орга-

нах виконавчої влади і бізнесу, що повільно розвивається з різних причин.

Слід констатувати і те, що у частини правлячої еліти відсутня державницька позиція, стратегічне бачення цілей і орієнтирів розвитку країни та бажання захищати державні, а не приватні інтереси, відсутність розуміння того, що майбутнє в розвитку держави належить інноваціям та технологіям, які не можна отримати, ігноруючи наукові знання.

Для подолання викликів і загроз важливе значення мають розробка стратегії збалансованого розвитку [10], реалізація цивілізаційного вибору України на користь євроінтеграції, трансформація інституційної системи нашої держави в інститути європейського типу, утвердження європейських стандартів соціально-економічного та політичного розвитку, відповідного рівня та якості життя населення. Реалізація цих завдань потребує не лише концентрованої волі політиків та керівників держави, а й консолідованих зусиль усього українського суспільства, наполегливої, цілеспрямованої роботи, тривалого часу.

References [Література]

1. *The World Bank*. Data. Indicators. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>
2. *Ukraine: main trends of interaction between society and nature in the twentieth century (geographical aspect)*. Ed. L.H. Rudenko (2005). Kyiv. [In Ukrainian].
[Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у XX ст. (географічний аспект) / за ред. Л.Г.Руденка. Київ, 2005. 320 с.]
3. Rudenko L.H. (2016). *SWOT-analysis and GAP-analysis of policies, programs, plans and legislative acts in the field of ecology and natural resources and preparation of recommendations for their improvement in accordance with the provisions of the Rio Convention*. Kherson. [In Ukrainian].
[Руденко Л.Г. SWOT-аналіз і аналіз прогалін (GAP-аналіз) політик, програм, планів і законодавчих актів у галузі екології та природних ресурсів і підготовка рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до положень Конвенції Ріо. Херсон, 2016. 124 с.]
4. Dronova O. L. (2011). *Risk factors of technogenic emergency situations in Ukraine*. Kyiv. [In Ukrainian].
[Дронова О.Л. Фактори ризику надзвичайних техногенних ситуацій в Україні. Київ, 2011. 270 с.]
5. Anders Åslund. (2018). *Kremlin aggression in Ukraine: the price tag*. Atlantic Council. Eurasia Center. March 2018. URL: http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Cost_of_Kremlin_Aggression_web.pdf
6. *The World Factbook*. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
7. *Human Development Report 2016*. URL: http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/UKR.pdf
8. *The Global Competitiveness Report 2017*. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>
9. *Global-Peace-Index 2018*. URL: <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/06/Global-Peace-Index-2018-2.pdf>
10. Grechko T. K., Lisovskyi S. A., Romaniuk S. A., Rudenko L. H. (2015). *Public administration in ensuring sustainable (balanced) development*. Textbook. Kyiv. [In Ukrainian].
[Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку: Навчальний посібник /Т.К.Гречко, С. А. Лісовський, С. А. Романюк, Л. Г. Руденко. Київ, 2015. 264 с.]

Стаття надійшла до редакції 23.08.2018